

Tüskés Tibor: Kodolányi János

Tüskés Tibor új könyve úttörő munka: az első összefoglaló tanulmány Kodolányi János jelentős írói pályájáról. Főadata az alapvetés; bebizonyítani, hogy Kodolányi századunk magyar prózairodalmának „egyik legjelentékenyebb, legegységibb, legellentmondásosabb alakja”. E célkitűzés minősítés és értékítélet egyszerre, jellemzés is, vallomás is. Összekapcsolódik benne az elkötelezettség tudata a reális és elfogulatlan ábrázolás szándékával. Egyszersmind műfaji körülhatárolás is; a monográfia bonyolult teljessége helyett szerényebb igény vállalása: a bevezetése az életmű olvasásába és vizsgálatába.

A megközelítés módszere az életrajzíróé. Nemcsak az úttörés szükséges metódusaként vagy az epikusabb jellegű pedagógusi tárgyalási mód hatására, hanem az életmű belső természete okán is. Az írói személyiség, a Kodolányi-próza meghatározó jege — a facultè maitresse tömörségével fogalmazva — a megsebzett érzékenység lappangása és föltörése, a szenvedélyek magas hőfoka, a szüntelen indulati töltés. „Regényei és drámái egy folyamatosan írt, áttételes önéletrajz részei, az önéletírás kifejezett szándékával életre hívott munkái viszont teli vannak regényesített elemekkel” — olvassuk Tüskés találoán igaz lényegkiemelő megállapítását. Kodolányi tipikusan érzelmi író, munkásságának megértése az életrajz beható ismerete nélkül szinte lehetetlen. Alkotói korszakainak legfőbb törekvéseit önéletrajzi regényekkel summázza s zárja le; a *Sülyedő világ*, majd a *Visszapillantó tükör* bizonyító példa rá. De Kodolányi önvallomása is a ráció fölé növvő emocionális személyességről tudósít: „A tévedéseimet is szeretem: őszintén, bátran, hazugság nélkül tévedtem.” (Előszó az *Esti beszélgetés* kötetéhez.)

A genetikus elemzés módszere szükségszerűen logikus, jó választásnak bizonyul. A források, alakító motívumok felől elindulva, mintegy az alkotás folyamatának útját bejárva, Tüskés a Kodolányi-életmű kettős meghatározottságát vizsgálja: a szűkebb s tágabb pátria ihlető szerepét, valamint az emberi-írói alkat hatását. A szépíró világának belső törvényeire a gyermekkori élményvilág — a felbomló középosztályi család tragikuma, az Ormánság pusztuló népelete, a nemzetiségi falu indulati feszültsége — föltárásával vet fényt. Az így kapott képet színezi a némiképp Szabó Dezsőre, vagy inkább Bajcsy-Zsilinszky Endrére emlékeztető — az éles megfigyelőképeséget és nagy képzelőerőt a gonosz s a jó relációiban gondolkodó s regényalakjait is e végletes megítéléshez meszeszerűen hozzá stilizáló — romantikus természet, a korán beérő, az életfilozófiához belső igényből vonzó, örökös indulathullámban égő egyéniség. E tanulmányírói módszer, meggondolt józanságával, higgadt racionalizmusával — egyaránt alkalmas elkerülni az adathajszoló pozitívizmus és az esszé műfajában kísértő sejtelmes homályosság veszélyeit. Adatszerűen pontos ábrázolásra törekszik, de a lényeglátás érzékenységével: a biográfia tényeiből csak azokat veszi számba, amelyek az író számára élményt jelentettek. Az intuitív megérzések bizonytalanságánál többre becsüli a fogalmazás definitív érvényét s világosságát. Hőse portréját a szubjektív beleélés és a tárgyilagosságra törekvő ítélkezés termékeny kettősségével rajzolja meg.

Nem hiba, hanem műfaji sajátosság, hogy Tüskés Kodolányi-tanulmánya inkább illik az *Arcok és vallomások*, mint az *Irodalomtörténeti kismonográfiák* sorozatába. Figyelmét elsősorban a portré rajza köti le, s ehhez bőven idézi az író remek önjellemzéseit s az egykorú kritika tanúságtételét. Kitűnően oldja ugyan meg a pályakép fölvázolását, az életmű korszakolását s főbb jellegzetességeinek összefoglalását, de mintha hőse körül a kelleténél is ritkább lenne az irodalmi levegő. Kevés a párhuzam, s az is inkább világirodalmi: morális kérdésfeltevéseinek rokonsága révén, a regény és a mítosz összekapcsolása miatt Mauriac, illetve Thomas Mann munkásságával — s amit megvon, például Tolnai Lajos emberi természetével és sorsával, az is elsősorban az elmélyültebb ábrázolás igényével történik. Pedig Kodolányi — különösen a pálya első korszakaiban: a húszas-harmincas években — még nem egyéni

utakon járó, külön hajlamú magányos alkotó; írói táborhoz tartozik, prózairodalmunk fő sodrában találjuk. Korai regényei és novellái — mint Babits *Halálfiaja*, Móricz *Forró mezőkje* és *Úri murija* — egyaránt a magyar típus betegségét kutatják. De mítoszteremtő hajlamával, önéletrajzi regényeivel sem egyedülálló; gondoljunk például Móricz *Erdélyére* vagy Németh László és Illyés naplóira! Azt is tisztázni lehetne, mi köze van írói eszmélésének Szabó Dezsőhöz, egyáltalán a hazai naturalizmushoz és expresszionizmushoz. A sok különbözős ellenére is érdekes a hasonlóság pályagörbéje s nemzedékéé közt; ő is — mint Illyés, Vas István s mások — a munkásmozgalmi elkötelezettségből indul el a népi írói mozgalom és humanista ellenzékiesség felé.

Kodolányi írói pályáját Tüskés — igen meggyőzően és alapos elemzéssel — három korszakra tagolja. Az első 1922 és 1933 közt zajlik, még a munkásmozgalom hatókörében, s csúcsei az olyan — naturalista ihletésű — ormánsági novellák, mint a *Sötétség*. A sorstragédiák zárt fegyelme fonódik össze bennük a siratóénekek realizmusával, a pusztító indulatok rajza a mélylélektani ábrázolás érzékenységevel, a leleplező szándék a látomásteremtő erő írói remekléseivel. A második szakasz — teli illúzióval, utópiával és kiábrándulással — a felszabadulásig tart; külső történetét a mozgalom — a Bartha Miklós Társaság, a Debreceni Káté, a Válasz, az Új Szellemi Front, Szárszó — írja, belső krónikáját pedig új műfajainak, a regénynek és a drámának a meghódítása. A történelemben nemcsak vigaszt és magyarázatot keres a germán veszéllyel szemben; a regényeposz — a tatárjárás és az államalapítás korát festő nagy trilógiák — egyszersmind hatalmas kísérlet is, hogyan lehet a novellában meglett írói eszközöket monumentális műfajokra alkalmazni. (Valami hasonló figyelhető meg drámáiban, a *Földindulásban* és a *Végrendeletben* is.) A felszabadulás után a befelé fordulás évtizedei következnek. Az író figyelve a mítosz s a benne megtestesülő kozmikus világkép és örök emberi természet felé fordul, nem függetlenül Weöres *Gilgames*-fordításának és Várkonyi Nándor *Sziríat oszlopai* című mítoszregényének ösztönző hatásától sem. Tüskés könyvének legfőbb érdeme, hogy a korábbi egyoldalú — a pálya első korszakait túlbecsülő s a későbbi fejlődést hanyatlásnak beállító — értékelésekkel szemben meggyőzően bizonyítja a Kodolányi megalkotta történeti regényeposz és prehistorikus mítoszregény úttörő irodalomtörténeti jelentőségét, esztétikai értékeit. Közben az írói pálya fontos törvényét is sikerül megfogalmaznia: „Nem világnézeti meggondolás, eszmei meggyőződés és belátás, hanem a növekvő társadalmi, politikai és kulturális elégedetlenség, az írók filippikákra kényszerítő kor közelíti a proletariátushoz.” E megfigyelést — mely a tájékozódásban fontosabbnak ítéli a környezet szuggesztív hatását az eszmei tisztázásnál — az egész életmű törvényévé lehetne általánosítani.

Nyugtalanság völgye: e babitsi verscím föléje írható a Kodolányi-prózának is. A XIX. század statikailag szilárd világképe után a tárgy, eszme, stílus — legföljebb az egyéniség temperamentuma által egységbe foglalt — változatossága és változékonysága jellemzi. Fejlődésével nem a gondolati s formai lelemények lassú fölhalmozódása, hanem az éles fordulatokban, az állítás és tagadás végleteiben megnyilvánuló „próteuszi” alakváltás. Tüskés e bonyolult prózairodalomnak — mely ugyan nélkülözi az ironiát, a humort, a derűt, s kissé kívül is marad „a modern regény forradalmán”, jó kritikusa és megbízható krónikása. Olvasó és történész egyszerre; nemcsak a mű végeredményét értékeli, hanem az erőfeszítést is, ami e „monumentális kísérlet” mögött feszül. Témájához szemérmes lelkesedéssel vonzódik, de ez nem akadályozza a hosszabb-rövidebb távú tévedések bírálatában. Egy-egy alkotást úgy mutat be, úgy ír le, hogy az magyarázat is, de (írói értelemben véve) ábrázolás is. Ami hiányzik a könyvből: az talán a képanyag, a dokumentumok, fotók, facsimilék közlése, ami a Tüskéséhez hasonló igényű munkák szükséges velejárója.

A Kodolányi-tanulmány végigolvasása után úgy érezzük, nemcsak szeretet diktálta hit, de fogalmi bizonyosság is, hogy ez az életmű „méltó társa világirodalmi megfelelőinek, Thomas Mann és Mauriac művészetének”. A szerző ítéletében mi is osztozunk. (*Magvető*, 1974.)

GREZSA FERENC